

חלק ד': מדיניות הטיפול בקטינים בגיל האחריות הפלילית, הפוגעים מינית

| אפי ברוור¹ |

מבוא

התנהגות מינית פוגעת אצל קטינים (Sexual Behavior Problems - SBP) מוגדרת היום בספרות המחקרית כסדרה של התנהגויות מיניות לא נורמטיביות, המאתגרות את הגבולות המקובלים בחברה. בעבר, נהוג היה לחשוב שמקורן של בעיות בהתנהגות המינית אצל קטינים הוא בסינדרום פסיכולוגי, רפואי, או בהפרעת התנהגות. אולם כיום התפיסה ההגמונית תולה התנהגויות אלו בחינוך לקוי, בהפרעות קשב וריכוז, בווסות לקוי של מרחק בין-אישי, באי התאמה חברתית ובגורמים אטיולוגיים נוספים (Chaffin et al., 2008).

למעשה, בעשור האחרון החל להסתמן שינוי בגישה המתייחסת לקטין שפגע מינית כאל עבריין הסובל מתסמונות בעלות אופי התמכרותי, אשר יש להגן על הציבור מפניו, בדומה להתייחסות לעבריינות מין אצל בגירים. השינוי בתפיסת הטיפול של קטינים פוגעים מינית כעברייני מין צעירים התרחש על רקע מחקרים שהראו כי אין המשכיות בין הילדות לבגרות בדפוסי הפגיעה המינית. המחקרים החדשים חשפו, כי רוב מכריע מבין הקטינים שפגעו מינית אינם בסיכון מוגבר לביצוע עבירות מין בעתיד בהשוואה לקטינים אשר לא פגעו מינית. מספר חוקרים (Amand, Bard & Silovsky, 2008; Chaffin, 2008;) (Chaffin et al., 2008; Chaffin & Bonner, 1998) אף טוענים, כי התנהגות מינית פוגעת ניתנת לטיפול ולשינוי באופנים רבים. שיטות טיפול מגוונות הפגינו יעילות גבוהה ורמת רצידיביזם נמוכה, כך שקטינים שטופלו באמצעותן שוב אינם בסיכון לעבריינות מין.

¹ אפי ברוור הוא מנהל שירות המבחן לנוער באגף תקון שבמשרד הרווחה והשירותים החברתיים. עריכת המסמך: חנה קופפר, האגף למחקר, תכנון והכשרה; ד"ר נרי הורוביץ, יו"ר חברת אגורא מדיניות.

חיבור זה מבקש לעסוק בסוגיית הקטינים בגיל האחריות הפלילית, הפוגעים מינית. הוא יסקור נתונים הנוגעים להיקף התופעה ולאופני הטיפול בה בישראל, כפי שבאים לידי ביטוי בתוכנית ייחודית המשותפת לשירות המבחן לנוער ולרשות חסות הנוער באגף התקון שבמשרד הרווחה והשירותים החברתיים. עקרונות התוכנית עולים בקנה אחד עם מחקר שבוצע במטרה לבחון את יעילות דרכי הטיפול השונות ואת הפעילות המבוצעת בזירה החקיקתית והמשפטית (אופק, 2006). תחילה, נבחן את מאפייני התופעה, המצוקות מהם סובלים קטינים פוגעים מינית וההתנהגויות האופייניות להם. לאחר מכן, נעסוק ביישום המדיניות שגובשה, בשני אפיקים: משפטי-חקיקתי וטיפולי.

1 נתונים ומאפיינים של קטינים פוגעים מינית במדינת ישראל

1.1 מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של קטינים עוברי חוק

בשנת 2010 הופנו לשירות המבחן לנוער קרוב ל-18,600 קטינים שנחשדו בביצוע של 27,000 עבירות. נוכח החשיבות והתועלת שבבחינה יסודית של האוכלוסייה המטופלת בשירות המבחן לנוער, ובכללם קטינים פוגעים מינית, נערך בשנה האחרונה מחקר בשיתוף עם מכון ברוקדייל. מחקר זה עסק במאפיינים ובצרכים של כלל הקטינים בשירות המבחן לנוער (כאהן-סטרבצינסקי ולוי, 2011). המטרה המרכזית של המחקר היתה לאפיין את הקטינים שהופנו לשירות, על מנת להמשיך ולפתח את מדיניות הטיפול ואת המענים המוצעים להם. מתוך המחקר עלו כמה ממצאים כלליים, לפיהם 40% מהקטינים המגיעים לשירות המבחן לנוער הם בני 12-15 ו-60% בני 16-18. 81% הם יהודים והיתר - מהמגזר הערבי (הרוב המוחלט מוסלמים). כמו כן נמצא, כי מרבית הקטינים לומדים - 67% רק לומדים ו-11% לומדים ועובדים. היתר, 9%, עובדים ולא לומדים ו-13% מנותקים (לא לומדים ולא עובדים). העורף המשפחתי של הקטינים נבדק אף הוא ונמצא כי מעל לשליש מהקטינים (38%) חיים במשפחות חד-הוריות, בהשוואה ל-8.7% מכלל בני 0-18 בארץ. שיעור הקטינים החיים במשפחות שבהן יותר מארבעה ילדים גבוה מאוד - 59%, לעומת 17% בלבד מקרב כלל הילדים בארץ. בדיקה של המסגרת המשפחתית חשפה, כי במהלך שלוש השנים האחרונות כ-60% מהקטינים חוו אירוע או מצב מתמשך שעלול לערער את יציבותה ותפקודה התקין של המשפחה, כמו גירושין, אבטלה ממושכת של אחד ההורים, מחלה קשה או מעצר/מאסר של אחד ההורים. 54% ממשפחות הקטינים אף מוכרות לשירותי הרווחה בקהילה (כאהן-סטרבצינסקי ולוי, 2011).

1.2 מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של קטינים פוגעים מינית בשירות המבחן לנוער

בשנת 2010, מתוך 18,600 קטינים שהופנו לשירות המבחן לנוער, 523 הופנו בגין ביצוע עבירות מין. קבוצה זו מהווה 2.81% מכלל המופנים ואילו מספר העבירות - 643 - מהווה 2.38% מכלל העבירות בשנה זו. מבחינה של נתונים דומים בשנים קודמות עולה, כי היקף המופנים בגין פגיעות מיניות לא השתנה מהותית. מתוך הקטינים שפגעו מינית, 379 הם בגילאי 12-15 ו-144 בגילאי 16-18. מתוך 523 קטינים שהופנו בגין ביצוע עבירות מין, רק ל-430 נפתח תיק פלילי והשאר טופלו בהליך של אי-תביעה. בעניין סעיפי העבירה המיוחדים לקטינים, יש לציין כי ל-54 קטינים נפתח תיק הפלילי על סעיף של אונס ואצל 78 קטינים סעיף העבירה הוא מעשה סדום. עבור שאר הקטינים סעיפי העבירה הם מעשה מגונה, מעשה מגונה בפומבי וכיו"ב, והם מהווים 67% מכלל המופנים.

במסגרת מחקר שבוצע על ידי מכון אופק (2006) נבחנו, בין השאר, המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של נערים פוגעים מינית, שהשתתפו בתוכנית לטיפול קבוצתי, עליה יפורט בהמשך. מהממצאים עולה, כי כל הנבדקים הם זכרים בטווח הגילאים 14-21, מרביתם ילידי הארץ, חילוניים ומהמגזר היהודי. רוב הנערים התגוררו בקהילה (בבית ההורים) או במעון והמשיכו ללמוד במסגרת החינוכית המקורית, במעון או במסגרת אחרת. על פי הערכות קציני המבחן למעלה ממחצית מהקטינים לא סבלו מקשיים בלימודים אם כי לחלק היו בעיות הנובעות מליקוי למידה. שיעור נמוך סבל מבעיות משמעת בלימודים או מנשירה מבית הספר. ממצא זה סותר ממצאים ממחקרים קודמים שזיהו קטינים פוגעים מינית כבעלי קשיים משמעותיים ורמת הישגים נמוכה מאד בבית הספר. עוד נמצא, כי כ-75% מהנערים גדלו במסגרת משפחתית נורמטיבית וכרבע הם בנים להורים גרושים או פרודים. כ-50% מהנערים הגיעו ממשפחות במעמד סוציו-אקונומי נמוך (אופק, 2006).

בהיבט של העורף המשפחתי, מרבית הנערים ניהלו יחסים לא יציבים או בלתי תקינים עם הוריהם, כאשר לא ברור באיזו מידה נחשפו לאלימות פיזית או מינית במשפחה. מתוך המידע המצוי בידי קציני המבחן עולה, שכ-28% מהנערים היו קורבנות לאלימות כלשהי (פיזית, מינית, נפשית או מילולית) בתוך המשפחה, וכי רובם המכריע לא דיווח על כך. ממצאים אלה תואמים נתונים ממחקרים הקודמים, המזהים חשיפה לאלימות במשפחה וקשרי משפחה חלשים כגורמי סיכון לעבריינות מין. מבחינה של הרקע העברייני במשפחה עולה כי לרוב, בני המשפחה של הנער אינם בעלי רקע עברייני קודם, ובמקרים בהם היה רקע

עברייני במשפחה, העבירות השכיחות ביותר היו עבירות מין שבוצעו בעבר הרחוק (7.5% מהאבות ו-11.3% מהאחים) (אופק, 2006).

למצאים אלה חשיבות רבה, משום שהם חושפים רמת הטרוגניות נמוכה באפיוני הרקע של הנערים הפוגעים מינית, שכן מרבית הנערים הללו הם זכרים, חילוניים, ילידי הארץ, יהודים מרקע סוציו-אקונומי נמוך (אופק, 2006). בהסתמך על ממצאי המחקר, גובשו ושופרו שירותים ייעודיים העונים על הצרכים והמאפיינים הייחודיים לאוכלוסייה זו, כפי שיפורט להלן.

2 מדיניות משרד הרווחה בתחום הטיפול בקטינים עוברי חוק בגיל האחריות הפלילית

ההתייחסות לקטינים עוברי חוק בארץ ובעולם שמה דגש על מיצוי דרכי טיפול וחינוך בטרם ענישה. גישה זו נשענת על הנחת יסוד בסיסית, לפיה אישיותם של ילדים ובני נוער עוברי חוק, לרבות נערים שפגעו מינית, אינה מעוצבת דיה וניתנת לשינוי. הגישה באה לידי ביטוי הן בעיסוק בתחום החקיקה, המסדיר את האופן שבו מטופלים קטינים פוגעים מינית, והן בהקמת מערך שירותי רווחה ייחודיים עבור קטינים אלה, כפי שיפורט להלן (חובב ועדן, 2008; קראוס וברוור, 2001; אלעד ווינר, 1995).

2.1 הזירה המשפטית-חקיקתית

2.1.1 חוק הנוער (שפיטה, ענישה ודרכי טיפול) תשל"א-1971

על פי "חוק הנוער (שפיטה ענישה ודרכי טיפול) תשל"א-1971" (להלן: החוק), קטין בגיל האחריות הפלילית הינו מי שביום ביצוע העבירה מלאו לו 12 שנה וטרם מלאו לו 18 שנה. קטינים עוברי חוק, ובהם קטינים פוגעים מינית, נשפטים היום במסגרת חוק זה, המגדיר דרך ייחודית לשפיטת בני נוער. בהתאם לכך, כאשר עולה מחקירה פלילית כי קיים יסוד להעמיד קטין לדין, מודיעה המשטרה על כך לקצין המבחן לנוער אשר פותח בחקירה פסיכו-סוציאלית עוד בטרם הוכחה אשמתו של הקטין. מטרת החקירה לעמוד על צרכיו הטיפוליים של הקטין מבלי להמתין לתוצאות המשפט, ולהמליץ למשטרה האם להעמידו לדין או להימנע מכך, והאם יש צורך בהתערבות טיפולית ללא קשר להחלטה שתתקבל בעניין התיק הפלילי. לרשות בית המשפט לנוער עומדות דרכי טיפול הנמנות בסעיף 26 לחוק, ובהן צו מבחן, צו מעון, צו מעון נעול, הוראות שונות ודרכי טיפול וענישה נוספות בהתאם לנסיבות המקרה המובא לפניו.

2.1.2 הצורך בחקיקה ייעודית לקטינים פוגעים מינית

חוק הנוער אינו מבחין בין עבירות שונות המבוצעות על ידי קטינים, כך שלמעשה אין חקיקה ייעודית עבור קטינים שפגעו מינית. בשנת 2006 נכנס לתוקפו חוק "הגנה על הציבור מפני עברייני מין-2006", שמטרתו הסדרת הענישה, האכיפה והפיקוח על עברייני מין בגירים. עם חקיקת החוק, עלה החשש כי גם קטינים ייכללו בחוק זה ולא תיעשה אבחנה ביניהם ובין בגירים בכל הקשור לדרכי השיפוט ולסנקציות ענישתיות בגין ביצוע עבירות מין. מצב עניינים זה עלול היה להוביל לניסוח עקרונית מדיניות וחקיקה שאינם מתחשבים בצרכים הטיפוליים של קטינים פוגעים מינית ובהשלכות החברתיות שיש לכך.

הניסיון למנוע את שילובם של קטינים שפגעו מינית בחוק "הגנה על הציבור מפני עברייני מין" נשא לבסוף פרי, שכן בוועדת חוק חוקה ומשפט בכנסת הוחלט לכלול קטינים פוגעים מינית ב"חוק הנוער - שפיטה, ענישה ודרכי טיפול, התשל"א-1971", ולבחון בתוך כך דרכים ליצירת מענים מותאמים לקטינים אלה. כאן המקום להדגיש, כי לטיפול בקטינים פוגעים מינית במסגרת חוק הנוער חשיבות מכרעת בשימור ובקידום נקודת המבט הטיפולית-אינטגרטיבית, המאפשרת התייחסות לכל ההיבטים הכרוכים במתן טיפול. בנוסף נטען, כי חקיקה שלא במסגרת חוק הנוער תטשטש את השוני המהותי בין שפיטת קטינים לשפיטת מבוגרים. ביטוי למשקל הכבד שניתן להמלצות שירות המבחן בעניינם של קטינים שפגעו מינית ניתן למצוא בהחלטת בית המשפט העליון, כפי שניתנה מפי כבוד השופט הנדל בערעור פלילי 5048/09:

"סבורני כי קיימים שלושה נימוקים עיקריים לגישה העונשית המבחינה בין נאשם קטין לבין נאשם בגיר: הנימוק הראשון הוא סוג של אחריות מופחתת. לאמור, הקטין בגיל מסוים (12 על פי סעיף 134 לחוק העונשין) אומנם אחראי למעשיו, אך לא במובן המלא כפי שבגיר אחראי. הבדל זה יכול לנבוע מהתפתחויות פיזיולוגיות, היעדר ניסיון חיים או מהימצאותו של הקטין בנקודת התפתחות שונה מהבגיר. מצב הדברים האמור מהווה בסיס למסקנה שיש מקום להחמיר יותר עם בגיר מאשר עם הקטין. הנימוק השני הוא השפעת העונש על הנענש. רוצה לומר, אותו העונש משמעותי יותר עבור הנאשם הקטין מאשר עבור הנאשם הבגיר. מבחינת חווייתו הסובייקטיבית של הנענש. מצב זה תומך בתוצאה, לפיה יש לגזור על הקטין עונש מקל יותר מאשר על הנאשם הבגיר. הנימוק השלישי נעוץ בשיקולי שיקום. חוק הנוער על מנתו - למשל, מקומו של שירות המבחן, קיומן של דרכי טיפול, כלל אי ההרשעה בשלב הראשון של גזר הדין - יוצא מנקודת ההנחה שראוי

ואף ניתן לשקם את הקטין בקלות רבה יותר מאשר את הבגיר. אי לכך, תופס שיקול השיקום מקום נכבד יותר בבוא בית המשפט לגזור דינו של קטין לעומת דינו של בגיר. יושם אל לב כי הנימוק הראשון מתמקד באחריות לעבירה, הנימוק השני מתמקד בעונש עצמו ואילו הנימוק השלישי - פניו לעתיד" (עמ' 5).

על חשיבות ההפרדה בין מבוגרים וקטינים פוגעים מינית ניתן להסיק גם מהטרמינולוגיה הנהוגה בתחום עבירות המין, שכן מבוגרים מכונים "עברייני מין" ואילו קטינים מכונים "פוגעים מינית" או "קטינים עם התנהגות מינית פוגעת". כך ניתן להימנע מיצירת תיוג בשלב שבו דפוסי ההתנהגות של הקטינים נתונים לשינוי. הסכנה הטמונה בשילוב הערכת מסוכנות בשפיטת קטינים כמו מבוגרים, מהווה דוגמא נוספת לצורך בהפרדה. הערכת מסוכנות מהווה הליך לא יעיל עבור קטינים פוגעים מינית ואינו מתאים להם, משום שהוא מתייג אותם כעברייני מין שיש להרחיקם מהחברה. מסיבה זו היא נחוות כהליך חורף גורלות. למעשה, היא גורמת להסטת מוקד ההתערבות, כך שבמקום איתור בעיות ומתן מענה על הצרכים הטיפוליים הפרטניים, הקטין עלול להפוך לחלק מקבוצה של עברייני מין ולהיות מורחק מהמסגרות החברתיות שאליהן השתייך כל חייו. כל אלה אינם עולים בקנה אחד עם התפיסה המקצועית של טיפול בקטינים, הכוללת התייחסות למאפיינים פסיכו-סוציאליים ולשינויים משמעותיים המתרחשים בגיל ההתבגרות (אייזנשטדט, Prescott, 2007; 2006). על מנת להימנע מהתייחסות אל קטינים שפגעו מינית כאל עברייני מין מבוגרים, סבורים אנשי המקצוע המטפלים בקטינים שאין לבצע להם הערכת מסוכנות, אלא לערוך תסקיר שיוגש על ידי קצין המבחן לנוער לבית המשפט. התסקיר יכול את כל המרכיבים הנדרשים על מנת לסייע לבית המשפט להתאים את ההחלטה השיפוטית, בהתאם לנסיבות חייו האישיות של הקטין שפגע מינית. גישה זו תקפה, יש להדגיש, גם לקטינים עוברי חוק באופן כללי.

2.1.3 תסקיר קצין המבחן לנוער

תסקיר קצין המבחן לנוער נועד לספק תמונה כוללת על נסיבות חייו של הקטין עובר החוק, ובתוך כך להעריך סיכון וצרכים בהקשר של העבירה שבוצעה. בישראל, בשונה מארצות מערביות אחרות, יש התייחסות מועטה בחוק באשר לתכולת התסקיר. במסגרת דיונים פנימיים של שירות המבחן לנוער והמחלקה המשפטית במשרד הרווחה והשירותים החברתיים, התפתח שיח שמטרתו שיפור ועדכון של תסקיר קצין המבחן לנוער, תוך גיבוש עמדה מקצועית המחייבת הבניית התסקיר. התכנים אותם יש לכלול במסמך מקיפים

את מקורות המידע הרלוונטיים ובהם תיאור העבירה ואחריות הקטין ביחס אליה; מידע לגבי ההליך המשפטי והאכיפתי; הפרופיל המשפחתי והחברתי; הערכת הצרכים, הסיכוי והסיכון במצב הקטין; טיב הקשר עם שירות המבחן לנוער; סיכום, הערכה, גיבוש תוכנית טיפולית והמלצות.

2.1.4 פיקוח ומעקב אחר קטינים פוגעים מינית

בחוק "הגנה על הציבור מפני עברייני מין-2006" המתייחס למבוגרים, קיים פרק העוסק בפיקוח ובמעקב אחר עברייני מין ובהסדרה של הפיקוח לתקופות ארוכות מיום מתן גזר הדין. נשאלת השאלה, אם כן, האם יש להחיל מנגנון דומה על קטינים פוגעים מינית. שירות המבחן לנוער מחזיק בעמדה הקובעת שהצורך בכך תלוי במצבו של הקטין לאחר תום תקופת הצו הטיפולי. עמדה זו מבוססת, בין השאר, על המחקר שבוצע על ידי מכון אופק ושמטרתו היתה בחינת מידת האפקטיביות של הטיפול הקבוצתי. הממצאים העלו, כי אחוז הקטינים שטופלו וחזרו לבצע עבירות מזערי ולכן יש לבחון היטב את הנחיצות בהחלת פיקוח ומעקב (אופק, 2006).

קטינים פוגעים מינית הנמצאים תחת צו מבחן, צו מעון וצו מעון נעול מקבלים טיפול וחינוך במסגרות קהילתיות, לצד הטיפול בעניינם באמצעות קציני מבחן לנוער ואנשי המקצוע במעונות רשות חסות הנוער. לפיכך, אין צורך במתן צו פיקוח מקביל לטיפול של שירות המבחן לנוער ויש לשקול הוצאת צו פיקוח אך ורק בתום הצווים. בשלב זה יוגש תסקיר מעודכן על ידי שירות המבחן לנוער. התסקיר יכלול הערכת סיכון, סיכוי וצרכים כפי שפורט וכן יכלול המלצה בדבר הצורך בצו הפיקוח ותנאי הצו המבוקש. לכל קטין שנמצא זקוק לפיקוח תעמוד הזכות לקבלת המשך טיפול והכוונה, שמטרתם מניעת ביצוע עבירות מין נוספות.

2.2 תוכנית ייחודית לטיפול בקטינים פוגעים מינית

למעלה מעשור מופעלת תוכנית ייחודית לטיפול קבוצתי המיועדת לקטינים פוגעים מינית (חובב ועדן, 2008; אלדר וגור-בוסתנאי, 2001). התוכנית גובשה בסיוע של מומחים מארה"ב, הותאמה לתנאים בארץ על ידי שירות המבחן לנוער ומופעלת כיום בשיתוף עם רשות חסות הנוער. התוכנית מבוצעת הן על ידי קציני מבחן והן על ידי גוף חיצוני, בהתאם לתוצאות מכרז פומבי המתפרסם מעת לעת. בימים אלה התכנית מופעלת על ידי עמותת עלם, בקהילה ובמסגרות החסות, לפי החלוקה הבאה: 13 קבוצות בפריסה ארצית נותנות מענה לקטינים הנמצאים בצווי בית משפט בקהילה ו-5 קבוצות פועלות במעונות הנעולים בחסות ובהוסטל. יצוין כי במסגרת

התוכנית מופעלות קבוצות ייעודיות לאוכלוסיה הערבית הן במעון נעול והן בקהילה.

2.2.1 שיטת טיפול ייחודית לקטינים פוגעים מינית

שיטת הטיפול בתוכנית מבוססת על המתודה של הטיפול הקבוצתי, תוך שימוש בעקרונות הגישה הקוגניטיבית-התנהגותית ועיגון ההשתתפות של הקטין הפוגע בצו בית משפט. הטיפול ושיטת העבודה נשענים על הגדרות ברורות ותהליך מובנה. בהתאם לכך נקבעים התכנים שידונו במהלך כל מפגש קבוצתי. בכל קבוצה עד שמונה קטינים והנחיית הקבוצות נעשית על ידי זוג מנחים, לרוב גבר ואישה. הטיפול נמשך בין שנה לשנה וחצי, בתדירות של פעם אחת בשבוע (במועד קבוע) למשך שעה וחצי (אתגר ונדר, 2008; אלדר וגור-בוסתנאי, 2001; אתגר, 1996; Cunnigham & Macfarlane, 1996).

על מנת לבחון את מידת ההצלחה של הטיפול הקבוצתי הוגדרו התוצאות הרצויות הבאות: הפסקת הביצוע של עבירות מין ועבירות נוספות; לקיחת אחריות על ביצוע העבירות; הכרת שלבי מעגל העבירה האישי והדרכים להפסקתו; גילוי אמפתיה כלפי הקורבן; הפגנת הבנה וידע בתחום המיני; זיהוי טעויות חשיבה ותיקון; פיתוח יכולת להתמודדות מוצלחת עם מגוון של רגשות; פיתוח מיומנויות תקשורת וביטוי כעס בדרך בריאה; גיבוש עמדות חיוביות כלפי מין; שיפור בתפיסת הערך העצמי; והפגנת אחריות וכבוד כלפי הזולת.

הקטינים נמצאים בתוכנית בהתאם להמלצת קצין המבחן לנוער לבית המשפט ועל פי ההחלטה השיפוטית שהתקבלה בעקבות המלצתו. תנאי בסיסי להשתתפות בטיפול הוא הפסקת ההתנהגות הפוגעת. שיטת הטיפול מחייבת נטילת אחריות חוקית, אולם קבלת אחריות וטיפול אינם מחליפים זה את זה. כך, החברה מעבירה לקטין את המסר שהתנהגותו אינה מקובלת וחייבת להיפסק. לעיתים, תהא זו הפעם הראשונה שאיש מקצוע משקף לקטין את היעדר הלגיטימציה החברתית להתנהגותו. בהקשר זה, יצירת גורם מרתיע הוא אחד האמצעים המרכזיים לצורך כינון השיטה הטיפולית האמורה ונודעת לו חשיבות כבר בשלב האבחון. גורם מרתיע משמעו שאי הגעה לטיפול או אי קיום של התנאים הנדרשים בטיפול, יגררו נקיטה של סנקציה חמורה יותר (אתגר, 1996).

הפגישות הקבוצתיות כוללות שני שלבים: שלב הסבב בקבוצה ושלב התוכן הלימודי. בשלב הסבב נדרש כל קטין לתאר את טיב העבירה שבה נמצא אשם ואופן הביצוע, לרבות התייחסות לפרטי הקורבן ולשלב החקירה והמעצר. בכל מפגש משתף הקטין בפרטים נוספים, כמו השיקולים לבחירת הקורבן, השתקת הקורבן, תכנון המעשים, הובלת הקורבן למקום התקיפה ועוד, כל זאת תוך

התייחסות לממדים רגשיים, קוגניטיביים והתנהגותיים הכרוכים בחוויה. בשלב התוכן הלימודי נחשפים הקטינים לתכנים העוסקים במיניות בריאה, הסכמה ואי-הסכמה ביחסי מין כמשתמע מהחוק, מעגל התקיפה האישי, מקומן של פנטזיות וטעויות חשיבה, תהליכי קבלת החלטות ופתרון בעיות.

2.2.2 המתודה הקבוצתית כמובילה את תפיסת הטיפול

עבודה קבוצתית כבר הוכחה בעבר ככלי יעיל לטיפול בתחומים שונים², אולם על מנת לבחון את יעילות השיטה בהקשר של הטיפול בקטינים פוגעים מינית, נסקור כעת מספר סוגיות רלוונטיות:

דימוי עצמי - הטיפול הקבוצתי עוסק בסוגיית הדימוי העצמי של הקטינים. חלק מהם רואים עצמם כשונים, סוטים או אחרים. העבודה בקבוצה מאפשרת להם להיווכח שיש קטינים נוספים החווים חוויות וחשים תחושות דומות. באופן זה, ניתן לעודד פתיחות גדולה יותר בשיחה על העבירה (אלדר וגור-בוטנאי, 2001; אתגר, 1999; אתגר, 1996; Cunningham & Macgarlane, 1996).

התמודדות עם תחושות קשות - ההקשר הקבוצתי אף מסייע בטשטוש תחושות הבושה והמבוכה הנלוות לעבירות מין, שלעתים מונעת מהקטינים לחשוף את העבירה ולדבר עליה. הקבוצה, אם כן, מאפשרת להתמודד במידה רבה של הצלחה עם הסודיות האופפת את העבירה. לעומת זאת, טיפול שאינו ניתן במסגרת קבוצתית מחזק את אוירת הסודיות שקיימת בין המטפל למטופל, ההופכים שותפים לסוד.

חשיפה בפני הקבוצה - הקבוצה מהווה כלי רב חשיבות בתהליך העימות של הקטינים עם חומרת מעשיהם. במסגרת זו, בודקים הקטינים את התנסויותיהם אל מול אלו של קטינים אחרים בעלי ניסיון דומה, תוך שמירה על כנות ופתיחות.

השתייכות לקבוצת השווים - הקבוצה מתפקדת גם כקבוצת השווים בגיל ההתבגרות שבו יש לה חשיבות מכרעת. אופי העבודה בקבוצה מושפע מכך וכולל התייחסות להיבטים כמו חיפוש זהות, נטייה להשתייך לקבוצה, התפתחות מינית, התמודדות עם פרידה ועוד.

בניית כישורים בין-אישיים וחברתיים - בנוסף, נבחנת יעילות ההקשר הקבוצתי לצורך טיפול בסוגיות בעייתיות במיוחד עבורם קטינים אלה,

² אולם אין בכך כדי לבטל את חשיבותו של הטיפול הפרטני, המתמקד בצרכים הייחודיים לכל קטין.

כמו כישורים בין-אישיים חברתיים, מיומנויות של פתרון בעיות, התמודדות קוגניטיבית ועוד.

הטיפול הקבוצתי הוא הליבה של ההתערבות הטיפולית, אך הסיכוי להצלחתו גובר כאשר ישולבו בתוכנית הטיפול כל הכוחות שיכולים לקחת חלק ולסייע בתהליך, ובהם משפחה וגורמי טיפול, חינוך ובריאות בקהילה. למעשה, הטיפול הקבוצתי מסייע גם ביצירת קשר חיובי עם ההורים ושיתופם בתהליך הטיפול של הקטינים, במצב שהוא מורכב מיסודו, מכמה סיבות. ראשית, כאשר הפגיעה היא בתוך המשפחה (לדוגמא, באח או אחות קטנים), חובה לערב עו"ס לחוק הנוער ולתכנן אמצעי הגנה נאותים לנפגעים. כך גם כשמדובר בפגיעה בילדי שכנים או בילדים בסביבה הקרובה והמוכרת. הדבר נועד להגן הן על הנפגע מפני פגיעה נוספת והן על הקטין הפוגע מפני ביצוע עבירה נוספת. דרכי ההגנה מסייעות בהמחשת חומרת העבירה לקטין ולהוריו במקרים שבהם נעשה ניסיון להקל ראש ולצמצם את אחריות הקטין.

ההגנה צריכה לכלול הגבלות בדרגות שונות שישמשו לקטין הפוגע גבול חיצוני ויוסרו בהדרגה בהתאם להתקדמות הטיפול ולמידת ההבנה של הקטין לגבי ההתנהגות הפוגעת והניזק שגרם לנפגעים. שנית, פעמים רבות, חשיפת דבר העבירה מעוררת אצל ההורים תגובות שונות ומגוונות, כמו הלם, בלבול, בהלה, כעס, אכזבה, חוסר אונים, חוסר אמון, הכחשה, הדחקה, השלכה ורציונליזציה של המעשה. מכיוון שבסוג עבירה זה הנטייה היא לא לשתף מקורבים נוספים, ההורים מוצאים עצמם מתמודדים עם מעשי הקטין והשלכותיהם ללא מערכת תמיכה. חשוב לציין כי לעיתים עולה הצורך בטיפול פרטני במקביל לטיפול הקבוצתי, בעיקר במצבים שבהם יש מקום לעיסוק בתכנים שמנחי הקבוצה אינם יכולים לתת עליהם מענה במסגרת הקבוצתית. אלו יהיו לרוב אישיים ופרטניים ובתוכם שילוב מחדש במסגרות לימודים, קשיי תפקוד אחרים במסגרות חברתיות שונות ועוד.

ההתמודדות המורכבת שנדרשת מההורים מעלה את הצורך בהקמת קבוצות תמיכה עבורם, במקביל לטיפול הקבוצתי של הנערים (אתגר, 1999; Gefnner et al., 2004). העבודה עם ההורים מבוססת על תפיסתם כמדריכים, אחראים ומפקחים בעלי משמעות מרכזית בחיי ילדיהם המתבגרים. הנחת היסוד היא שמערך משולב של תמיכה רגשית, העברת מידע והדרכה הורית יחזק ויעצים את יכולת ההורים להוות גורם תומך, מכוון ומפקח על ילדיהם, ובכך יסייע בהימנעות מחזרה על העבירות. בהתאם לכך, העבודה עם ההורים כוללת עיסוק בנושאים שונים, בתוכם התמודדות רגשית ומעשית עם ביצוע העבירה, המקום המרכזי של ההורים והמשפחה בתהליך הטיפול, התייחסות לסוגיות

התפתחותיות הנוגעות לגיל ההתבגרות, הדרכה בנושאים של תקשורת מינית ומיניות בריאה, חשיפה לשיטת הטיפול הקבוצתית המיושמת עם הקטינים (הגישה הקוגניטיבית-התנהגותית; מעגל עבירה; מניעת מעידה), הגברת מודעות לסגנונות התמודדות אישיים במצבי דחק ועוד.

קבוצת ההורים פועלת גם כמקום בטוח שבו ניתן לחלוק חוויות קשות הדומות זו לזו. הקבוצה יוצרת עבור ההורים מקום והזדמנות להתמודדות עם רגשות של אשמה, כעס, כישלון, ועם דילמות וקונפליקטים הנוגעים לתפקיד ההורי שלהם. בקבוצה יידונו שאלות של כינון סמכות וגבולות, זיהוי מצוקות וקשיים בגיל ההתבגרות ואיתור מבעוד מועד של בעיות קשות בקרב בני המשפחה, העלולות להוביל להתנהגות עבריינית. המפגש של ההורים בקבוצה אף מסייע ביצירת שפה משותפת בין ההורים לקטינים, שכן ככל שהקטינים מתקדמים בטיפול, עולה ביתר שאת הצורך בשינוי העמדות הראשוניות של ההורים, לרוב עמדות של הכחשה ואי נטילת אחריות, שאינן עולות בקנה אחד עם השינוי שחל אצל הקטינים. כך שלמעשה, קבוצת ההורים מסייעת בצמצום הפער בין הורים לילדיהם ומאפשרת בניית ערוצי תקשורת אפקטיביים וקבלה הדדית. יחד עם זאת, חשוב לציין שכיום פועל מספר קטן של קבוצות הורים בתוכנית והפעלה מלאה שלהן במקביל לקבוצות הנערים תתממש רק עם השלמתה של חקיקה רלוונטית.

2.2.3 מחקר לבחינת מידת האפקטיביות של התוכנית

בשנת 2006 הסתיים המחקר אשר התבסס על איסוף מידע ונתונים מאוכלוסיית הקטינים הפוגעים מינית שהשתתפו בטיפול הקבוצתי בתקופה הנדונה לצד איסוף המידע מאנשי המקצוע שהנחו את הטיפול בקבוצות. בנוסף, במסגרת המחקר בוצע ניתוח של ממצאי המרשם הפלילי ל-196 קטינים שהשתתפו בטיפול הקבוצתי מאז תחילת התוכנית. בבדיקה נמצא, כי שליש מן הקטינים היו קורבנות לאלימות בתוך המשפחה (פיזית, נפשית או מילולית). מבין קורבנות האלימות, מספר הדיווחים על אלימות מינית לה נחשפו הקטינים היה נמוך מאד (פחות מ-2%). ממצאי המחקר יכולים ללמד, אם כן, כי תוכנית הטיפול הקבוצתי בקטינים פוגעים מינית מתאפיינת ברמת אפקטיביות גבוהה, במיוחד בהתייחס להשפעה החיובית של הטיפול הקבוצתי על הפחתת הרצידביזם (אופק, 2006).

בהתייחס לניתוח של ממצאי המרשם הפלילי ל-196 קטינים אשר השתתפו בטיפול קבוצתי נמצא, שבמשך תקופה של 12 שנים הרצידביזם של הקטינים שהשתתפו בטיפול הקבוצתי וחזרו לבצע עבירות מין הוא בשיעור של 12% בלבד. על פי מחקרים שנערכו בארה"ב ובקנדה (אופק, 2006). שיעור הרצידביזם

בתקופה של 15 שנים עומד על כ-24%, היינו פי שניים מכפי שנמצא בישראל אצל משתתפי תוכנית הטיפול הקבוצתי. עוד נמצא, כי במהלך חמש השנים הראשונות ממועד סיום הטיפול הקבוצתי, רק 4.5% חזרו לבצע עבירת מין נוספת, לעומת 13.7%-15% במדינות מערביות אחרות. כמו כן, בחינה של שיעור הרצידיזם במהלך השנתיים הראשונות ממועד סיום הטיפול העלתה, שרק 2% מהאוכלוסייה ביצעו עבירת מין נוספת, לעומת 7% במדינות מערביות אחרות. ממצאי המחקר עשויים ללמד, אם כן, שהטיפול הקבוצתי הניתן בתוכנית יעיל בהיבט הטיפול. מעבר לכך, לטיפול הקבוצתי בקטינים פוגעים מינית יתרון כלכלי משמעותי, שכן המשאבים המוקצים לו מהווים חלופה זולה יותר לענישה, מה שמגדיל את הכדאיות הכלכלית של התוכנית.

סיכום

הטיפול בקטינים פוגעים מינית הוא סוגיה מורכבת ורבת פנים. מורכבות זו משתקפת לא רק בספרות המחקרית (Chaffin, 2008; Chaffin et al., 2008;) אלא גם במגמות השונות הבאות לידי ביטוי בפרקטיקה הטיפולית. לצד קולות הקוראים להמשך פיתוח והבניית תהליך טיפולי סדור, הנותן מענה הוליסטי לצרכים הפרטניים של קטינים אלה, נשמעים גם קולות הקוראים להחרפת הענישה, מתוך ראייה של הקטינים כעבריינים מועדים.

החיבור הנוכחי התייחס למאפייני האוכלוסייה, לשיח החברתי-ציבורי האופף את התופעה ולמענים החוקיים והטיפוליים שגובשו לצורך שילובה של קבוצה זו בכלל האוכלוסייה. דווקא משום היחלשותו של העיקרון לפיו יש להגן על קטינים עוברי חוק מפני שפיטה וענישה בהליך פלילי המיועד למבוגרים, יש להוסיף ולשמר את התפיסה המדגישה את הצרכים הייחודיים של קטינים אלה. לפיכך, חרף שיעורם הזעום של הקטינים שפוגעים מינית מתוך סך הקטינים המגיעים לשירות המבחן לנוער מדי שנה, ראה שירות המבחן צורך לפתח תוכנית טיפולית ייחודית.

העיסוק בסוגיית הקטינים הפוגעים מינית מחייב קיום תהליך סדור של איסוף נתונים ומחקר שיוביל לגיבוש מדיניות טיפול עקבית וזהירה, אשר אינה עולה בקנה אחד עם הדרישה לענישה מהירה ונוקבת. בהקשר זה, אחד מהתפקידים של אנשי המקצוע בתחום, אשר מחייב השקעה של משאבים רבים, הוא עיצוב השיח החברתי והעלאת המודעות הציבורית לבעיות הקיימות בטיפול בקטינים פוגעים מינית. הכרה ציבורית בחשיבות שבמציאת פתרונות טיפוליים ושילובם של קטינים אלה בקהילה בתהליך הטיפול, עשויה להיטיב לא רק עם הקטינים שפגעו מינית, אלא אף עם הציבור כולו.

רשימה ביבליוגרפית

- אופק, א. (2006). הטיפול הקבוצתי בעברייני מין מתבגרים. ירושלים: האגף לתכנון מחקר והכשרה, משרד הרווחה והשירותים החברתיים.
- אייזנשטדט, מ' (2007). "האם המושג 'מסוכנות' מסוכן?". ביטחון סוציאלי, 75, עמ' 65-88.
- אלדר, א. וגור-בוסתנאי, ט. (2001). "טכניקות בהערכת עברייני מין מתבגרים והטיפול בהם". בתוך: חובב, מ., הרשקוביץ, א. והורוביץ, ד. (עורכים), קטינים נפגעים וקטינים פוגעים: תשאלו וראיון בהליך המשפט. תל אביב: ציריקובר, עמ' 217-232.
- אלעד, נ. ווינר, א. (1995). שירות המבחן לנוער ותולדות הטיפול בילדים ובנערים עזובים ועוברי חוק. אוניברסיטת תל אביב: רמות.
- אתגר, ט. (1999). "טיפול קבוצתי בעברייני מין מתבגרים". חברה ורווחה, יט(2), עמ' 215-234.
- אתגר, ט. (1996). עבירות מין בקרב בני נוער. אוניברסיטת תל אביב: רמות.
- אתגר, ט. ונדר, נ. (2008). "תפירה מאותו הבד על פי מידות המטופל-התייחסות פרטנית לעקרונות הטיפול בעברייני מין קטינים". בתוך: חובב, מ., מהל, ח. וגולן, מ. (עורכים), מסיכון לסיכוי: התערבויות טיפוליות בנוער עובר חוק ובצעירים במצוקה. ירושלים: כרמל, עמ' 219-244.
- חובב, מ. ועדן, ל. (2008). "שירות המבחן לנוער בישראל - רקע, התפתחות השירות ומגמות לעתיד". בתוך: חובב, מ., מהל, ח. וגולן, מ. (עורכים), מסיכון לסיכוי: התערבויות טיפוליות בנוער עובר חוק ובצעירים במצוקה. ירושלים: כרמל, עמ' 51-86.
- כאהן-סטרבצינסקי, פ. ולוי, ד. (2011). מאפיינים וצרכים של הקטינים המטופלים בשירות המבחן לנוער. ירושלים: מאירס-גיוינט-מכון ברוקדייל - מרכז אנגלברג לילדים ולנוער.
- קראוס, ל. וברוור, א. (2001). "ראיון קטינים בשירות המבחן לנוער". בתוך: חובב, מ., הרשקוביץ, א. והורוביץ, ד. (עורכים), קטינים נפגעים וקטינים פוגעים: תשאלו וראיון בהליך המשפט. תל אביב: ציריקובר, עמ' 189-216.

- Amand, A., Bard, D.E. & Silovsky, J.F. (2008). Meta Analysis of Treatment for Child Sexual Behavior Problems: Practice Elements and Outcomes. *Child Maltreatment*, Vol. 13, pp. 145-166.
- Chaffin, M. & Bonner, B. (1998). "Don't Shoot We're Your Children': Have We Gone Too Far in Our Response to Adolescent Sexual Abusers and Children with Sexual Behavior Problems?". *Child Maltreatment*, Vol. 3, pp. 314-316.
- Chaffin, M. (2008). "Our Minds Are Made Up – Don't Confuse Us with the Facts: Commentary on Policies Concerning Children with Sexual Behavior Problems and Juvenile Sex Offenders". *Child Maltreatment*, Vol. 13, pp. 110-121.
- Chaffin, M., Beliner, L., Block, R., Johnson, T.C., Friedrich, W.N., Louis, D.G., Lyon, T.D., Page, I.J., Prescott, D.S., Silovsky, J.F. & Madden, C. (2008). "Report of the ATSA Task Force on Children with Sexual Behavior Problems". *Child Maltreatment*, Vol. 13, pp. 199-218.
- Cunningham, C. & Macfarlane, K. (1996). *When Children Abuse*. Brandon Vermont: Safer Society Press.
- Geffner, R., Crumpton-Franey, K., Geffner-Arnold, T. & Falconer, R. (2004). "Identifying and treating Youth Who Sexually Offend: Current Approaches and Research". *Journal of Child Sexual Abuse*, Vol. 13(3-4). New York: Haworth press.
- Letourneau, E.J., Chapman, J.E. & Schoenwald, S.K. (2008). "Treatment Outcome and Criminal Offending by Youth with Sexual Behavior Problems". *Child Maltreatment*, Vol. 13, pp. 133-144.
- Prescott, D. (2006). *Risk Assessment of Youth Who Have Sexually Abused*. Oklahoma: Wood & Barends Publishing.

חקיקה

- חוק הנוער "שפיטה ענישה ודרכי טיפול" התשל"א-1971.
- חוק "הגנה על הציבור מפני עברייני מין" - 2006.